

Hiki'i Hake A'usia 'i he Ako 'Inisitiutí

Hiki'i Hake A'usia 'i he Ako 'Inisititiuti

Pulusi 'e he
Siasi 'o Sisu Kalaisi 'o e Kau Ma'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni
Soleki Siti, 'Iuta

‘Oku tali lelei ha ngaahi fakamatala mo ha fakatonutonu. Kātaki ‘o ‘omai kinautolu, fakakau ai mo e ngaahi fehalākí, ki he:

Seminaries and Institutes of Religion Information Services
50 East North Temple Street
Salt Lake City, Utah 84150-0008
USA

‘Īmeilí: si-research@ldschurch.org

Kātaki ‘o hiki ho hingoa kakató, tu‘asilá, uōtí, mo e siteikí.

Fakapapau‘i ke ‘omi e hingoa ‘o e tohi lēsoní. Pea ‘omai ho‘o ngaahi fakamatalá.

© 2016, 2017 ‘e he Intellectual Reserve, Inc.

Ma‘u e totonu fakalao kotoa pē

Paaki ‘i he ‘Īunaiteti Siteiti ‘o ‘Ameliká

Tatau 2, 3/17

Fakangofua he lea faka-Pilitāniá: 2/17

Fakangofua ke liliú: 2/17

Liliu ‘o e *Institute Elevate Learning Experience*

Tongan

PD60002572 900

Fakahokohoko 'o e Tohi

Talateú	v
Ngaahi Fehu'i he Kalasi Makatuliki	1
Ko e Fāfili Ta'engata (Lēsoni Fakalotu 200)	3
Ngaahi Fakava'e ki Hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongolei (Lēsoni Fakalotu 225)	6
Ko Sīsū Kalaisi mo e Ongoongolei Ta'engata (Lēsoni Fakalotu 250)	10
Ngaahi Akonaki mo e Tokāteline 'o e Tohi 'a Molomoná (Lēsoni Fakalotu 275)	14
Ngaahi Fehu'i Fakalūkufua 'i he Lēsoni Filí	17
Tohinoa Ako ki he Kalasi	20
Ngaahi Fakahinohino ki he Ngāue Fakaako Fakatāutahá	22
Ko e Ngaahi Tokoni Makehe ma'á e Fānau Ako 'oku Faingata'á'ia Fakaesinó	23

Talateu ki he Hiki'i Hake A'usia 'i he Ako 'Inisititiuti

Ko e taumu'a 'o e Hiki'i Hake A'usia 'i he Akó (ELE) ke 'oange ki he kau akó e faingamālie ke ma'u ha ngaahi a'usia 'uhingamālie mo e folofola 'a e 'Otuá. 'Oku meimei ke a'usia 'eni 'e he kau akó 'i he'enu ma'u e mahino kakato, mo'ui'aki, mo vahevahe e ngaahi akonaki 'a Sísū Kalaisí. 'Oku fie ma'u ke fakakakato ha taha 'o e ngaahi fili ELE 'e tolu ko 'eni ke ma'u e houa ako ki he kalasi taki taha.

1. Ngaahi fehu'i Hiki'i Hake Akó: 'Oku fakalaululoto e kau akó mo tali ha ngaahi fehu'i ako he kotoa 'o e kalasí. 'Oku 'i ai ha ngaahi fehu'i tukupau ki he fo'i kalasi Makatuliki 'e faá taki taha, kae pehē foki mo ha tatau 'o e ngaahi lēsoni filí hangē koia 'i he ngaahi kalasi kehē kotoa. 'Oku ma'u 'a e fehokotaki'anga ki he ngaahi fehu'i ke akó 'i lalo.

Ko e Fāмили Ta'engatá (Lēsoni Fakalotu 200)

Ngaahi Fakava'e 'o Hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí (Lēsoni Fakalotu 225)

Ko Sísū Kalaisi mo e Ongoongolelei Ta'engatá (Lēsoni Fakalotu 250)

Ngaahi Akonaki mo e Tokāteline 'o e Tohi 'a Molomoná (Lēsoni Fakalotu 275)

Ngaahi Lēsoni Filí

2. Tohinoa Ako ki he Kalasí: 'Oku lekooti ma'u pē 'e he kau akó e me'a 'oku nau akó, founga 'oku nau faka'aonga'i aí, mo e founga 'oku fakamālohia ai 'e he'enu ngaahi a'usía 'enu tui kia Sísū Kalaisí.

3. Ngāue fakaako fakatāutahá: 'Oku palani mo fakakakato 'e he kau akó ha ngāue fakaako fakatāutaha ne fakangofua 'e he'enu faiakó. 'Oku fakatāta'a'i 'e he ngāue e akó mo hono faka'aonga'i 'o e ngaahi tokāteline mo e ngaahi tefito'i mo'oni na'e alea'i 'i he kalasí pea fakamatala'i fakanounou e founga kuo fakamālohia ai e tui 'a e tokotaha akó kia Sísū Kalaisí.

Ki ha ako ki he founga 'o hono faka'aonga'i 'o e Hiki'i Hake A'usia 'i he Akó, mamata'i 'a e vitiō "Founga Ki Hono Ngāue 'aki e Hiki'i Hake A'usia 'i he Akó" (LDS.org).

'E ako lahi taha e kau akó mei he a'usía ni kapau te nau kamata kei taimi, toutou ngāue'i ia, fekumi ki ha fakamatala tokoni, pea vahevahe 'enu ngaahi a'usía mo honau fāmilí mo e kaungāme'á, mata ki he mata pe 'i he mītia fakasōsialé. 'E lava ke fakataimitēpile'i e taimi kalasí ke 'oange ki he kau akó ha faingamālie ke fakamatala'i, vahevahe, mo fakamo'oni ki he me'a kuo nau ako kau kia Sísū Kalaisi mo 'Ene ongoongoleleí. Hili e kalasi taki taha, 'e lava ke tānaki atu pe toe liliu 'e he kau akó 'enu ngaahi ngāue fakaako fakatāutahá ke fakahaa'i 'enu mahino mo hono faka'aonga'i fakatāutaha e tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleleí ne ako'í.

‘E lava ke ma’u ha fakamatala lahi ange ‘i he Ngaahi Fehu’i (FAQ) fekau’aki mo e Hiki’i Hake A’usia ‘i he Akó ma’á e ‘Inisititiutí.

Kataki ‘o ‘ave ha fakamatala tokoni ki he si-research@ldschurch.org.

Ngaahi Fehu'i he Kalasi Makatuliki

Fakahinohino ki he Faiako

Ko e Hiki'i Hake A'usia 'i he Ako ko 'eni'oku ma'a e fanau ako 'inisitiuti ko ia 'oku nau to'o ha kalasi Makatuliki.

'Oku 'i he a'usia ako ko 'eni' ha ngaahi fehu'i 'oku mahu'inga ke o fakataha mo e ngaahi laukonga kuo vahe atu pea mo e kau mai 'a e kalasi. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke loloa e ngaahi tali 'a e kau ako, ka 'oku totonu ke nau fakafongai 'a

'enau ngae lelei taha. 'Oku fakaafe'i 'a e kau ako, 'e ho'o tokoni, ke nau tohi, toe vakai'i, toe fakalelei'i pea mo fakahu 'enau ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i ni 'i he vaha'ataimi 'oku lele ai e kalasi. Neongo 'oku poupu'i e kau ako ke nau hiki 'enau tali 'i tu'a mei he taimi kalasi, ka te ke lava 'o tuku ha kongia 'o e taimi kalasi ke fai ai e ngaahi me'a ni.

Neongo 'e fie ma'u ke fulihi ha kongia lahi 'i hono fakahoko mo hono muimui'i ke tuha mo e ngaahi polokalama fakafongai, ka 'e tokoni atu e ngaahi founa ko 'eni' kiate koe mo ho'o kau ako ke ola lelei 'a e me'a 'oku nau a'usia.

1. *Teuteu:* Kimu'a pea kamata e fa'ahita'u ako, fokotu'u ha 'aho toe vakai'i pea mo ha 'aho ke ngata ki ai hono fakahu atu 'e he kau ako 'a 'enau tali ki he fehu'i takitaha. Mahalo na'a loto pe ha kau faiako ia ke toe vakai'i mo tanaki e ngaahi tali kotoa 'i he 'aho pe taha ofi ki he ngata'anga 'o e fa'ahita'u ako; mahalo na'a loto ha ni'hi ia ke toe vakai'i mo tanaki tahataha e ngaahi tali 'i ha ngaahi taimi pau lolotonga e fa'ahita'u ako. Fakapapau'i 'oku mou fakakato e nāunau totonu 'o e kalasi kimu'a pea ke vahe ki he kau ako ke nau tali e ngaahi fehu'i 'oku fekau'aki mo e nāunau ko ia.
2. *Fokotu'u ha ngaahi fie ma'u pau:* 'I he kamata'anga 'o e fa'ahita'u ako, 'oange ki he fanau ako ha tatau 'o e Hiki'i Hake A'usia 'i he Ako. Tuku ha ngaahi miniti si'i ke fakamatala'i mahino 'a e taumu'a mo e ngaahi fie ma'u ki he a'usia ko 'eni, kau ai 'a e ngaahi 'aho ke toe vakai'i 'a e nāunau ki he kalasi pea mo tanaki mai ai 'a e ngaahi tali.
3. *Muimui'i:* Lolotonga e kalasi ko 'eni, toutou faka'ai'ai mo tokoni'i e kau ako kotoa 'i he 'enau ngae ke fakakato 'a e Hiki'i Hake A'usia 'i he Ako, kimu'a 'i he 'aho 'oku 'osi ki ai.
4. *Toe Vakai'i:* 'I he ngaahi 'aho ku'o ke fakataimitēpile'i ki he toe vakai'i, fakaafe'i mo fakamanatu ki he kau ako ke nau omi mo 'enau ngaahi tali ki he kalasi. Ko e taumu'a 'o hono toe vakai'i ke tokoni ki he kau ako 'i hono vakai'i 'enau ngaahi tali mo vahevahe 'a e me'a kuo nau ako. 'E lava ke 'aonga ki he kau ako ha'anau tauhoa pe fakakulupu 'o fevakai'i'aki 'enau ngae. 'E lava ke ke 'ai ke mahu'ingamalie ange 'a e toe vakai'i 'i ho'o fakaafe'i e kau ako ke nau fakamatala'i, vahevahe mo fakamo'oni ki he me'a kuo nau ako (vakai, *Ko Hono*

Ako'i mo Ako 'o e Ongoongolelei: Ko ha Tohi Tu'utu'uni ma'a e Kau Faiako mo e Kau Taki 'i he Semineli mo e Inisitiuti Fakalotu [2012],10). 'Oku totonu ke ke fakamoleki ha miniti 'e 10 ki he 15 'i he fo'i fehu'i takitaha lolotonga 'a e taimi toe vakai'i. 'Oku poupou'i e kau akó ke toe fakalelei'i 'enau ngaahi tali 'o ka fie ma'u kimu'a pea fakahū 'enau ngaahi tali aofangatukú.

5. *Tānaki*: 'E tānaki atu 'e he kau akó 'enau ngaahi tali kiate koe kimu'a 'i he faka'osinga 'o e fa'ahita'u akó. 'E toki fakakakato 'e he kau akó 'a e Hiki'i Hake A'usia 'i he Akó, 'i he taimi kuo nau feinga mālohi ai, 'i hano fakafuofua 'i 'e he faiakó, ke tohi, fakalelei'i pea mo tānaki 'enau ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i kotoa 'i he kalasi. Lekooti 'a e ni'ihī 'oku nau fakahū atu 'enau ngaahi tali 'i he WISE Gradebook.

Fakatokanga'i ange: Fakapapau'i 'oku ma'u 'e he kau ako 'oku 'i ai 'enau ngaahi fie ma'u makehé, faingata'a'ia fakaesinó pe 'i ai ha'anau tūkunga fakaemo'ui lelei, 'a e tokoni 'oku nau fie ma'u ke nau kau ai ki he sivi ni 'i ha tu'unga tatau pē mo honau kaungā akó. 'E lava ke kau he tokoni makehe 'e fa'i hano 'oange ha tatau kuo paaki mata lalahi pe tatau 'o e nāunau kuo hiki tepi, faka'atā e kau akó ke tokoni'i kinautolu 'e ha ni'ihī kehe 'i hono fakakakato e ngaahi tali, faka'atā ke fakamatala ngutu atu pē 'enau ngaahi tali kae 'ikai tohi'i atu pe ko hano faka'atā ke tala-kae-tohi 'enau tali ki ha sikalaie pe taha failēkooti. Hū ki he [lds.org/topics/disability](https://www.lds.org/topics/disability) ke ma'u ha fakamatala fakalūkufua fekau'aki mo hono tokoni'i 'o e ni'ihī fakafuofua 'oku faingata'a'ia fakaesinó.

Fakahinohino ki he Kau Akó

'Oku 'i he Hiki'i Hake A'usia 'i he Akó ko 'enī, ha ngaahi fehu'i 'oku mahu'inga ke ō fakataha mo ho'o kau atu ki he kalasi mo hono ako 'o e ngaahi laukonga kuo vahe atu. 'E tokoni ha'o ngāue ke ma'u e tali ki he ngaahi fehu'i ko 'enī 'i he kotoa 'o e fa'ahita'u akó ke toe fakaloloto ange ho'o mahinó mo hono faka'aonga'i 'o e ongoongolelei, 'i ho'o fakakaukauloto mo vahevahe 'a e me'a kuó ke akó.

Fakakakato e ngaahi sitepu ko 'enī ki he fehu'i takitaha:

1. *Tohi'i* ha tali kuo fokotu'utu'u ki he fehu'i taki taha, 'o ke faka'aonga'i pē ha'o fakalea 'a'au. Poupou ki ho'o ngaahi tali mei he folofolá mo e ngaahi lea 'a e kau palōfitá. Fakapapau'i 'oku fe'unga ho'o ngaahi tali ke vahevahe.
2. *Toe vakai'i* ho'o ngaahi tali 'aki hono 'omi kinautolu ki he kalasi 'i he (ngaahi) 'aho ne talaatu 'e ho'o faiakó.
3. *Toe fakalelei'i* ho'o ngaahi tali 'o fakatatau mo hono toe vakai'i, 'i hano fie ma'u.
4. *Tānaki* ho'o ngaahi tali aofangatukú ki he ngaahi fehu'i kotoa 'i he (ngaahi) 'aho kuo 'oatu 'e ho'o faiakó.

'Oku totonu ke fakakakato ho'o ngaahi tali 'i tu'a he taimi kalasi, tuku kehe ha toe fakahinohino kehe. Kapau 'oku 'i ai ha'o fie ma'u makehe, faingata'a'ia fakaesino pe palopalema fakaemo'ui lelei, talanoa ki ho'o faiakó ke ne lava 'o fokotu'utu'u ha founga ke tokoni'i koe ke ke fakakakato e a'usia ko 'enī. 'Oku loto ho'o faiakó ke ola lelei ho'o a'usia ko 'enī pea 'oku loto fiamālie ke tokoni'i koe ke ke lavame'a.

Ko e Fāmilī Ta'engatá (Lēsoni Fakalotu 200)

Ngaahi Fehu'í

1. Ko e hā 'oku hoko ai e fāmilī ko e uho 'o e palani 'etau Tamai Hēvaní ki he fiefiá?

'Oku totonu ke kau 'i ho' o talí:

- Ha fakamatala 'o e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e palani 'o e fakamo'uí.
- Ha fakamatala 'o e founga 'oku tokoni ai e ngaahi fāmilī angatonú ke fakakakato e ngaahi taumu'a ko iá 'o a'u ki he ta'engatá.
- Ha fakamatala 'o e 'uhinga 'oku mahu'inga ai e tokāteline 'o e fāmilī kiate koe mo ho' o fakalalaka ta'engatá.
- Ha fakamatala 'o e founga kuo kaunga ai 'a ho' o mahino ki he tefito'i fatongia 'o e fāmilī 'i he palani 'o e fakamo'uí, ki he ngaahi fili 'okú ke fai 'i he mo'ui ní.

2. Ko e hā e ngaahi tu'unga mo'ui 'a e 'Eikí fekau'aki mo e nofo-malí?

'Oku totonu ke kau 'i ho' o talí ha fakamatala 'o e:

- Ngaahi tufakanga mo e fatongia fakalangi 'o e ngaahi hoa malí mo e mātu'á.
- Fatongia 'o e Fakamo'uí 'i he nofo-malí mo e fāmilī.
- Ngaahi fono 'okú ne pule'i e angama'á mo e anganofo 'i he nofo-malí pea mo e natula ta'engata 'o e ngaahi fono ko iá.
- Ngaahi founga 'e lava ke ke faka'aonga'i ai e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení ke ke teuteu atu pe fakalalaka ai 'i ho' o nofo-malí mo e fāmilī.

3. Kuo tākiekina lelei fēfē 'e he "Ko e Fāmilī Ko ha Fanongonongo ki Māmani" (*Ensign* pe *Liahona*, Nōvema 2010, 129) ho' o mo'ui lolotonga e kalasi ko 'ení?

'E lava ke ke hoko atu pe fakafehokotaki ho' o ngaahi fakakaukau mei ho' o ngaahi tali kimu'á pe tohi fekau'aki mo ha tefito fo'ou. 'Oku totonu ke kau 'i ho' o talí:

- Ha fakamatala 'o ha tefito'i mo'oni pe tokāteline pau mei he fanongonongo ki he fāmilī, fakataha mo ha fakamatala 'oku faka'aonga'i ai e folofolá pe ngaahi lea 'a e kau palōfita 'i he ngaahi 'aho kimui ní.
- Ha sīpinga 'o e founga kuo tokoni ai e muimui ki he fale'i 'a e kau palōfitá ke toe mahino lelei ange kiate koe 'a e tefito'i mo'oni pe tokāteline ná ke filí.
- Ha ngaahi sīpinga 'o e ngaahi tāpuaki kuó ke ma'u pe ko e ní'hi kehé 'i he muimui ki he fale'i 'i he fanongonongo ki he fāmilī.

- Ha fakamatala 'o e me'a te ke fai ke mo'ui kakato ange 'aki e tefito'i mo'oni pe tokāteline na'á ke filí.

Ngaahi Tefito'i Fakakaukau 'o e Tokāteline

Kuo fakatahataha'i e fakamatala ko 'ení 'o faka'aonga'i ki ai e ngaahi tefito'i fakakaukau 'i he ngaahi lēsoni ki he kalasi ko 'ení. Ko e fika ko ia 'i loto he ha'i 'oku hoko atu he kupu'i leá, 'okú ne fakahaa'i atu e fika 'o e lēsoni 'i he *Tohi Lēsoni 'a e Faiako 'o e Fāmili Ta'engatā* (2015) 'a ia 'e lava ke ma'u ai 'a e fakamatalá.

Fakafehoanaki ho'o talí mo e fakamatala 'i laló. Kapau 'oku 'i ai ha tefito'i fakakaukau 'o e tokāteline mei he toe vakai'i ko 'ení na'e 'ikai ke ke fakakau 'i ho'o talí, fakakaukau leva ke toe fakalele'i ho'o talí kimu'a peá ke toki fakahū iá. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke ke hiki tatau e fakamatala ko 'ení fo'i lea ki he fo'i lea ki ho'o talí; fakapapau'i pē 'oku mahino kiate koe 'a e ngaahi tokāteline ko 'ení peá ke fakamatala'i leva e mahino ko iá. Koe'uhí 'oku fie ma'u ha tali fakatāutaha ange ki he fehu'i hono 3, 'oku 'ikai ha tefito'i fakakaukau ia ki he fehu'i ko iá.

1. Ko e hā 'oku hoko ai e fāmili ko e uho 'o e palani 'etau Tamai Hēvaní ki he fiefiá?

Ko e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e palani 'o e fakamo'uí:

- “Oku 'omi 'e he palani 'a e Tamai Hēvaní ha founa ke tau hangē ai ko 'etau Mātu'a Fakalangí” (3).
- “Na'e fakatupu e māmaní ke tokoni ke fakahoko e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá” (4).

Founa 'oku tokoni ai e ngaahi fāmili angatonú ke fakakakato e ngaahi taumu'a ko iá 'o a'u ki he ta'engatá:

- “Ko e fāmili ko e uho ia 'o e palani 'a e 'Otuá ki he mo'ui he maama fakalaumālié, fakamatelié, mo e mo'ui ta'engatá” (6).
- “Koe'uhí ko e Hingá, ne lava ai 'a 'Ātama mo 'Ivi 'o ma'u ha fānau pea lava ke fakalalakaka hona hakó ki he mo'ui ta'engatá” (4).
- “Oku tau a'usia e ngaahi tu'unga 'o e mo'ui 'i he māmaní 'aki ha sino fakamatelie 'e lava 'o tokoni ki hono teuteu'i kitautolu ki he ta'engatá” (5).
- “I he'etau hū ki he fuakava fo'ou mo ta'engata 'o e malí, 'e lava ke hakeaki'i kitautolu 'i he tu'unga mā'olunga taha 'o e pule'anga fakasilesitialé” (15).

2. Ko e hā e ngaahi tu'unga mo'ui 'a e 'Eikí fekau'aki mo e nofo-malí?

Ngaahi tufakanga mo e fatongia fakalangi 'o e ngaahi hoa malí mo e ngaahi mātu'á:

- “Oku 'i ai ha fatongia toputapu 'o e husepāniti mo e uai'fi ke na fe'ofa'aki mo fetauhi'aki” (“Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmani,”129).
- “I he taimi 'oku 'omi ai 'e ha husepāniti mo ha uai'fi ha fānau ki he māmaní, 'okú na fakahoko ai ha kongá 'o e palani 'o e fiefia 'a e Tamai Hēvaní” (17).
- “Oku fekau'i 'a e mātu'á ke ako'i 'enau fānau ke fe'ofa'aki mo fetauhi'aki, tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, pea ke hoko ko e kau tangatá'i fonua tauhi lao” (22).

Fatongia 'o e Fakamo'uí 'i he nofo-malí mo e fāmilí:

- “Oku 'ai 'e he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí ke tau taki taha lava 'o ma'u 'a e ngaahi tāpuaki kotoa kuo tala'ofa mai 'e he'etau Tamai 'i Hēvani” (24).
- “I he langa 'e he ngaahi fāmilí honau fakava'é 'ia Sīsū Kalaisí, 'e 'ikai ma'u 'e Sētane ha mālohi ke faka'auha kinautolu” (19).

Ngaahi fono 'okú ne pule'i e angama'á mo e anganofa 'i he nofo-malí pea mo e natula ta'engata 'o e ngaahi fono ko iá:

- “Ko e mali 'i ha vā 'o ha tangata mo ha fefine 'oku tu'utu'uni ia 'e he 'Otuá” (“Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani,”129).
- “Kuo 'osi tu'utu'uni 'e he 'Otuá ke toki ngāue 'aki pē 'a e ngaahi mālohi toputapu 'o e fakatupú 'e ha tangata mo ha fefine kuó na 'osi mali fakalao ko ha husepāniti mo ha uaifi” (“Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani,” 129) (16).
- “He 'ikai hanga pea he 'ikai lava 'e he ngaahi liliu 'i he lao fakapule'angá ke ne liliu e fono kuo fokotu'u 'e he 'Otuá ki he angama'á. 'Oku 'amanaki mai e 'Otuá ke tau poupu'u 'i mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú, neongo e kehekehe 'a e ngaahi fakakaukaú mo e fetō'aki 'a e sosaieti” (quoted in Gospel Topics, “Same-Sex Marriage,” lds.org/topics) (7).

Ngaahi Fakava'e ki Hono Fakafoki Mai 'o e Ongongolelei (Lēsoni Fakalotu 225)

Ngaahi Fehu'i

1. 'E founa fēfē ha'aku fakafaikehehe'i 'a e mo'oni mei he me'a 'oku halá?

'Oku totonu ke kau 'i ho'o talí:

- 'A e fatongia 'o e ngaahi folofolá, ngaahi lea 'a e kau palōfita 'o onopōnī, pea mo e Laumālie Mā'oni'oni 'i hono fakahā 'o e mo'oni.
- Founa 'oku tokoni ai 'a e akó, tuí mo e lotú ke ke 'ilo 'a e mo'oni.
- Ko e founa ke 'ilo'i, vakai'i, pea faka'aonga'i ai e ngaahi má'u'anga tokoni falala'anga 'i he hisitōlia 'o e Siasí mo hono ngaahi tokāteline kuo 'osi fakahā maí.
- Founa 'e lava ke ke faka'aonga'i ai 'a e ngaahi tefito'i mo'oni kuó ke akó ke 'ilo'i 'a e mo'oni mei he halá 'i ho'o fehanganagai pe ko ha taha 'okú ke 'ilo'i mo ha fili, faingata'a, pe palopalema lolotonga.

2. Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke mahino kiate au "kuo fai 'e Siosefa Sāmita ... ha me'a lahi ange ki hono fakamo'ui 'o e fa'ahinga 'o e tangatá 'i he māmaní, tuku kehe 'a Sīsū pē, 'i ha toe tangata 'e toko taha 'a ia na'e mo'ui 'i ai 'i ha kuonga"? (T&F 135:3).

'Oku totonu ke kau 'i ho'o talí:

- 'A e fatongia 'o e 'Uluaki Mata-me'a-hā-maí 'i Hono Fakafoki Mai 'o e Ongongolelei pea mo hono fakaava e kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá.
- 'A e founa ne hanga ai 'e ha mo'oni kuo toe fakafoki mai 'ia Siosefa Sāmita 'o tāpuekina ho'o mo'ui.
- 'A e founa kuo tāpuekina ai ho'o mo'ui 'e he ngaahi kī pe ngaahi ouau fakamo'ui 'o e lakanga fakataula'eikí kuo fakafoki mai 'ia Siosefa Sāmitá.
- 'A e founa kuo 'omi ai koe 'e he fatongia 'o Siosefa Sāmita 'i hono Fakafoki Mai 'o e Ongongolelei, ke ke toe ofi ange ai ki he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisí.

3. Kuo tāpuekina fēfē ho' o mo' uí 'e ha taha 'o e ngaahi me'a mahu'inga ne hoko ko 'ení pe ngaahi tokāteline 'o hono Fakafoki Mai 'o e Ongongoleleí?

a) Ko hono 'omi 'o e Tohi 'a Molomoná, e) ngaahi konga mahu'inga mo e tokāteline 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, f) ko hono fakahā e fokotu'u 'o e Siasí, h) ko hono fakafoki mai 'o e lakanga fakataula'eikí, i) ngaahi temipalé mo e ngāue fakatemipalé. 'Oku totonu ke kau 'i ho' o talí:

- 'A e me'a kuó ke ako fekau'aki mo e me'a ná'e hoko pe tokāteline ko 'ení mei ho' o kau atu ki he kalasí ni.
- Founa 'oku fakahā'i ai 'e he me'a ná'e hoko pe tokāteline ni 'oku fakaava mai 'a e ngaahi langí.
- Founa kuo faitāpuekina ai ho' o mo' uí 'e he me'a ná'e hoko pe tokāteline ko 'ení, pe ko e 'uhinga 'oku mahu'inga fakatāutaha ai kiate koé.
- Ho' o fakamo'oni ki he me'a kuó ke ako fekau'aki mo e ongoongoleleí kuo fakafoki mai.

Ngaahi Tefito'i Fakakaukau 'o e Tokāteline

Kuo fakatahataha'i e fakamatala ko 'ení 'o faka'aonga'i ki ai e ngaahi tefito'i fakakaukau 'i he lēsoní ki he kalasi ako ko 'ení. Ko e fika ko ia 'i lotu he ha'i 'oku hoko atu he kupu'i leá, 'okú ne fakahā'i atu e fika 'o e lēsoní 'i he *Tohi Lēsoni 'a e Faiako 'o e Fakava'e 'o Hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongongoleleí* (2015) 'a ia 'e lava ke ma'u ai 'a e fakamatalá. Fakafehoanaki ho' o talí mo e fakamatala 'i laló. Kapau 'oku 'i ai ha tefito'i tokāteline mei he toe vakai'i ko 'ení ná'e 'ikai ke ke fakakau 'i ho' o talí, fakakaukau leva ke toe fakalele'i ho' o talí kimu'a peá ke toki fakahū iá. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke ke hiki tatau e fakamatala ko 'ení fo'i lea ki he fo'i lea ki ho' o talí; fakapapau'i pē 'oku mahino kiate koe 'a e ngaahi tokāteline ko 'ení peá ke fakamatala'i leva e mahino ko iá. Koe'uhí 'oku fie ma'u ha tali fakatāutaha ange ki he fehu'i hono 3, 'oku 'ikai ha tefito'i fakakaukau ia ki he fehu'i ko iá.

1. 'E founa fēfē ha'aku fakafaikehekehe'i 'a e mo'oni mei he me'a 'oku halá?

Ko e fatongia 'o e ngaahi folofolá, ngaahi lea 'a e kau palōfita 'o onopōnī, pea mo e Laumālie Mā'oni'oni 'i hono fakahā 'o e mo'oni:

- Ne 'omi e Tohi Tapú ko ha kaungā-ngāue ki he "Tohi 'a Molomoná pea mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ki hono fakamo'ui 'o e māmaní" (22).
- "'E lava ke tokoni'i kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke tau 'ilo'i pe 'oku mo'oni e ngaahi me'a 'oku tau laú" (10).
- "Kapau te tau muimui ki he ngaahi lea 'a e palōfitá, 'e malu'i kitautolu mei he filí" (9).
- "Ko e taimi 'oku lea ai 'a e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'oku 'omi 'e he'enau ngaahi lea 'a e finangalo 'o e 'Eikí" (12).

Founa 'oku tokoni ai 'a e akó, tuí mo e lotú ke ke 'ilo 'a e mo'oni:

- "I he taimi 'oku tau fakakau ai e tuí 'i he founa akó, 'oku tau fe'unga ai ke ma'u e tokoni 'a e 'Eikí" (10).

- “E lava ke tau ma’u e ngaahi tali ki he’etau ngaahi fehu’i ma’ongo’onga tahá ‘i he taimi ‘oku tau talangofua ai ki he ngaahi fekau, ako e ma’u’anga fakamatala ‘oku totonú—kae tautautefito ki he ngaahi lea ‘o e kau palōfita mo’uí—fekumi ki ha fakahinohino ‘i he lotu, pea ngāue ‘aki ‘a e fa’a kātakí mo e tuí” (10).
- “I he taimi ‘oku tau fehangahangai ai mo e veiveiuá pe ngaahi fehu’i fekau’aki mo e ongoongoleleí, ‘oku totonu ke tau piki ma’u pē ki he me’a kuo tau ‘osi ‘ilo ‘oku mo’oni, mo falala te tau lava ‘o ma’u ‘a e talí ‘i he ako lahi angé pe ko hano fakahā mai ‘e he ‘Otuá ‘a e talí ‘i ha taimi ‘i he kaha’ú” (4).

Founga ke ‘ilo’i, vakai’i, mo faka’aonga’i ‘a e ngaahi ma’u’anga tokoni falala’angá:

- “Te tau lava ‘o fakamanatu ki he taha fie’ilo mo’oni ‘oku ‘ikai ha me’a sivi ‘mo’oni’ ia ‘i he fakamatala ‘i he ‘Initanetí. ‘Oku ‘i ai ha ngaahi fakamatala, neongo ‘ene ngali mo’oni, ka ‘oku ‘ikai pē mo’oni” (10; Neil L. Andersen, “Siosefa Sāmita,” *Ensign* pe *Liahona*, Nōvema 2014, 29).
  - “Ke faka’ehi’ehi mei hano kākaa’i kitautolu ‘e he ngaahi fakamatala loi pe takihalá, ko kinautolu ko ia ‘oku fekumi ki he mo’oni ‘oku totonu ke nau kumi ki ha ngaahi ma’u’anga tokoni falala’anga ‘o e fakamatala fekau’aki mo e Siasí mo hono hisitōliá” (2).
  - “I he taimi ‘oku kamata ai ke tau fua-tautau ‘a e ngaahi fokotu’u mo e founga ngāue ‘o onopōni ki he me’a ‘oku tau ‘ilo ki he palani ‘a e ‘Otuá pea mo e ngaahi me’a mahu’inga ‘oku ‘i he folofola ‘a e ‘Otuá mo e ngaahi akonaki ‘o ‘Ene kau palōfita mo’uí, ... ‘oku tau ‘ilo’i te ne tuku kitautolu ‘i ha tu’unga malu ‘oku ta’engatá” (10; Dallin H. Oaks, “As He Thinketh in His Heart” [An Evening with a General Authority, Feb. 8, 2013], *lds.org/broadcasts*).
2. Ko e hā ‘oku mahu’inga ai ke mahino kiate au “kuo fai ‘e Siosefa Sāmita ... ha me’a lahi ange ki hono fakamo’ui ‘o e fa’ahinga ‘o e tangatá ‘i he māmaní, tuku kehe ‘a Sīsū pē, ‘i ha toe tangata ‘e toko taha ‘a ia na’e mo’ui ‘i ai ‘i ha kuonga” (T&F 135:3).

Ko e fatongia ‘o e ‘Uluaki Mata-me’a-hā-mai ‘i Hono Fakafoki Mai ‘o e Ongoongoleleí pea mo hono fakaava e kuonga ‘o e kakato ‘o e ngaahi kuongá:

- “Na’e fakafoki mai ‘a e ngaahi mo’oni ta’engatá ki he māmaní ‘i he taimi na’e hā mai ai ‘a e Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi kia Siosefa Sāmitá” (2).
- “I he taimi ‘oku tau ma’u ai ha fakamo’oni na’e mamata ‘a Siosefa Sāmita ki he ‘Otuá ko e Tamai pea mo Hono ‘Alo ko Sīsū Kalaisí, ‘e lava foki ke tau ‘ilo ai ‘a e mo’oni ‘o Hono Toe Fakafoki Mai ‘o e ongoongoleleí” (2).
- “Na’e ui ‘a Siosefa Sāmita ‘e he ‘Otuá ke ne toe fakafoki mai ‘a e ongoongoleleí ki hotau kuongá” (1).

Founga kuo tāpuekina ai ho’o mo’uí ‘e ha mo’oni kuo toe fakafoki mai ‘ia Siosefa Sāmitá:

- “Ko Sīsū Kalaisí, ko ha tokotaha mo’ui mo nāunāu’ia. Ko Sīsū Kalaisi ‘a e ‘Alo Pē Taha ‘o e Tamai na’e Fakatupú. Ko Sīsū Kalaisi ‘a e Tupu’anga ‘o e māmani ko ‘ení mo ha ngaahi maama kehe” (13).
- “Ko e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ko e siasi mo’oni mo mo’ui pē ia ‘e taha ‘i he māmani” (6).
- “I he’etau hoko ko e fānau ‘a e Tamai Hēvaní, ‘oku tau malava ai ke hoko ‘o hangē ko Iá” (17).
- “Na’e fakahā ‘e he ‘Eikí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ha ngaahi folofola makehe ‘okú ne fakapapau’i, fakama’ala’ala, mo fakalahi ‘etau ‘ilo ki he mo’oni” (12).

Ngaahi kī ‘o e lakanga fakataula’eikí mo e ngaahi ouau faifakamo’ui ne fakafoki mai ‘ia Siosefa Sāmitá pea mo e founa kuo nau faitāpuekina ai ho’o mo’uí:

- Na’e ma’u ‘e Siosefa Sāmita ‘a e “ngaahi kī ‘o e ngāue fakafaifekau, ngaahi fāmili ta’engata, mo e ngāue fakatemipalé” (14).
- “Kimu’a pea toki lava ke papitaiso ‘a e kakaí, kuo pau ke nau loto-fakatōkilalo, fakatomala, loto fiemālie ke to’o kiate kinautolu ‘a e huafa ‘o Sīsū Kalaisí, pea fakapapau ke tauhi kiate Ia ‘o a’u ki he ngata’angá” (6).
- “Ke ma’u ‘a e tu’unga mā’olunga taha ‘o e pule’anga fakasilesitalé, kuo pau ke tau fakahoko e fuakava fo’ou mo ta’engata ‘o e malí” (19).

Ko Sīsū Kalaisi mo e Ongoongolelei Ta'engatá (Lēsoni Fakalotu 250)

Ngaahi fehu'i

1. Ko e hā te u lava 'o ako mei he Fakamo'uí 'o fekau'aki mo e talangofua ki he finangalo 'o e Tamai Hēvaní?

'Oku totonu ke kau 'i ho'o talí 'a e:

- Ngaahi akonaki pe sīpinga mei he ngāue ta'engata 'a e Fakamo'uí 'oku fakahaa'i mai ai 'Ene talangofua ki he Tamai Hēvaní.
- Founga 'oku kaunga ai e talangofua 'a Sīsū ki he Tamai Hēvaní, ki ho tu'unga fakaākongá.
- 'UHINGA 'oku mahu'inga ai kiate koe 'a e sīpinga 'o e talangofua 'a e Fakamo'uí pea mo e founga 'e lava ke Ne tokoní'i ai koe ke ke fakahoko e ngaahi me'a 'oku fie ma'u ke ke fai ke fakamālohia ai ho tu'unga fakaeākongá.
- Founga 'oku tokoni ai e sīpinga talangofua 'a e Fakamo'uí ke ke talangofua ki he finangalo 'o e Tamai Hēvaní.

2. Ko e hā 'oku ou fie ma'u ai e Fakamo'uí?

'Oku totonu ke kau 'i ho'o talí 'a e:

- Ngaahi tūkia'anga kuo pau ke tau ikuna'i koe'uhí ko hotau tu'unga hingá.
- Founga 'oku hanga ai 'e he ngaahi fatongia kehekehe 'o e Fakamo'uí 'i He'ene ngāue ta'engatá, 'o tokoní'i e fānau 'a e Tamai Hēvaní ke nau ikuna'i e ngaahi tūkia'angá ni.
- Me'a 'oku fie ma'u ke tau fai ke tau tali mo fakaafe'i mai ai e tokoni 'a e Fakamo'uí.
- Ha founga 'e taha pe lahi ange kuó ke ongo'i ai e tokoni fakalangi 'a e Fakamo'uí 'i ho'o mo'uí 'i hono ikuna'i 'o e ngaahi faingata'á mo e ngaahi tūkia'angá.

3. Ko e hā kuó u ako 'i he kalasi ko 'ení fekau'aki mo Sīsū Kalaisi pea mo e ongoongolelei ta'engatá kuó ne tāpuekina 'eku mo'uí?

'E lava ke ke hoko atu pe fakafehokotaki ho'o ngaahi fakakaukau mei ho'o ngaahi tali kimu'á pe tohi fekau'aki mo ha tefito fo'ou.

- Tohí'i e tokāteline kuó ke akó 'i ha fo'i sētesi 'e taha pe ua.

- Fakamatala'i e tokāteline ko 'ení 'aki ha'o faka'aonga'i e ngaahi sīpinga mei he folofolá pe lea 'a e kau palōfitá.
- Vahevahe 'a e founa kuo faitāpuekina ai ho'o mo'uí 'e he ngaahi akonaki, tā sīpinga pe Fakalelei 'a e Fakamo'uí.
- Tohi ho'o fakamo'oni 'o e me'a kuó ke ako fekau'aki mo Sīsū Kalaisi pea mo e ongoongolelei ta'engatá.

Ngaahi Tefito'i Fakakaukau 'o e Tokāteliné

Kuo fakatahataha'i e fakamatala ko 'ení 'o faka'aonga'i ki ai e ngaahi tefito'i fakakaukau 'i he ngaahi lēsoni ki he kalasi ko 'ení. Ko e fika ko ia 'i loto he ha'i 'oku hoko atu he kupu'i leá, 'okú ne fakahaa'i atu e fika 'o e lēsoni 'i he *Tohi Lēsoni 'a e Faiako 'o e Kalasi Ko Sīsū Kalaisi mo e Ongongolelei Ta'engatá* (2015) 'a ia 'e lava ke ma'u ai 'a e fakamatalá. Fakafehoanaki ho'o talí mo e fakamatala 'i laló. Kapau 'oku 'i ai ha tefito'i tokāteline 'i he toe vakai'i ko 'ení na'e 'ikai ke ke fakakau 'i ho'o talí, fakakaukau leva ke toe fakalelei'i ho'o talí kimu'a peá ke toki fakahū iá. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke ke hiki tatau e fakamatala ko 'ení fo'i lea ki he fo'i lea ki ho'o talí; fakapapau'i pē 'oku mahino kiate koe 'a e ngaahi tokāteline ko 'ení peá ke fakamatala'i leva e mahino ko iá. Koe'uhí 'oku fie ma'u ha tali fakatāutaha ange ki he fehu'i hono 3, 'oku 'ikai ha tefito'i fakakaukau ia ki he fehu'i ko iá.

1. Ko e hā te u lava 'o ako mei he Fakamo'uí 'o fekau'aki mo e talangofua ki he finangalo 'o e Tamaí Hēvaní?

Ngaahi akonaki pe sīpinga mei he ngāue 'a e Fakamo'uí 'oku fakahaa'i mai ai 'Ene talangofua ki he Tamaí Hēvaní:

- "Na'e fili 'a [e 'Eikí] talu pē mei he kamata'angá. Ko e 'uhinga 'e taha na'e fili ai 'a [e 'Eikí] he na'á Ne feinga ke fakahoko e finangalo 'o e Tamaí pea mo foaki kotoa 'a e lāngilangí ki he Tamaí" (2).
- "Neongo na'e 'ikai ha'ane angahala, ka na'e papitaiso [a Sīsū Kalaisi] ke fakakakato 'a e mā'oni'oni kotoa pē" (8; "The Living Christ: The Testimony of the Apostles, The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints," *Ensign* pe *Liahona*, Apr. 2000, 2).
- "Na'e fie ma'u 'e he palani 'o e fakamo'uí ke talangofua haohaoa 'a Sīsū kae lava ke fakahoko 'a e Fakalelei" (9).
- "[Oku 'ikai te u] fai ha me'a 'iate au pē; kae hangē hono ako'i au 'e he'eku Tamaí ... ; he 'oku ou fai ma'u ai pē 'a e ngaahi me'a 'oku lelei ai iá" (Sione 8:28–29).

Founa 'oku felāve'i ai e talangofua 'a Sīsū ki he Tamaí pea mo ho tu'unga fakaākongá:

- "Hangē ko e Fakamo'uí, 'oku tau fakakakato 'a e mā'oni'oni 'i he taimi 'oku tau mo'ulaloa ai ki he ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava 'o e ongoongolelei ta'engatá" (8).
- "'Oku fie ma'u e talangofuá mo e feilaulá ki he hoko ko ha ākongá 'o Sīsū Kalaisí. ... 'Oku fie ma'u ki hotau tu'unga fakaākongá 'a 'etau loto fiemālie ta'etūkua ke sí'aki e me'a kotoa pē kae muimui kia Sīsū Kalaisi" (10).

- “Te tau lava ‘o ma’u ha mālohi ke ikuna’i ‘a e ‘ahí’ahí mo talangofua ‘i he’etau muimui ‘i he sīpinga ‘a Sīsū Kalaisí ‘o feinga ke fai ‘a e finangalo ‘o e Tamaí kae ‘ikai ko hotau lotó” (9).

2. Ko e hā ‘oku ou fie ma’u ai e Fakamo’uí?

Ngaahi tūkia’anga tefito kuopau ke tau ikuna’i koe’uhí ko hotau tu’unga hingá:

- “‘Oku tau a’usia kotoa ‘a e mate fakalaumālié, ‘a e mavahe mei he ‘ao ‘o e ‘Otuá, pea ‘oku tau mo’ulaloa kotoa pē ki he mate fakatu’asinó, ‘a ia ko e mate ‘a e sino fakamatelié (vakai, ‘Alamā 42:6–9; T&F 29:41–42)” (*Tū’u Ma’u ‘i he Tū’u: Ko ha Huluhulu ki he Ongoongoleléi* [2004],28).
- “‘I hotau tu’unga hingá leva, ‘oku tau mo’ulaloa ai ki he fakafepakí mo e fakatauvelé. ‘I he taimi ‘oku tau fakavaivai ai ki he fakatauvelé, ‘oku tau toe mama’o ange ai mei he ‘Otuá (vakai, Loma 3:23)” (*Tū’u Ma’u ‘i he Tū’u: Ko ha Huluhulu ki he Ongoongoleléi*,28).

Founga ‘oku hanga ai ‘e he ngaahi fatongia kehekehe ‘o e Fakamo’uí ‘i He’ene ngāue ta’engatá, ‘o tokoni’i e fānau ‘a e Tamaí Hēvaní ke nau ikuna’i e ngaahi tūkia’angá ni:

- “Na’e fakatupu ‘e [he ‘Eikí] ‘a e māmaní ke ma’u ha feitu’u ke lava ai ‘a e fānau ‘a e ‘Otuá ‘o nofo mo fakalakalaka ki he mo’ui ta’engatá” (4).
- “‘I he hoko ‘a Sīsū Kalaisi ko e ‘Alo pē Taha Na’e Fakatupu ‘o e ‘Otuá ‘i he kakanó, na’á Ne lava ai ke fakahoko ‘a e feilaulau Fakaleléi, ‘a ia na’e fie ma’u ke Ne kātekina ‘o laka ange ‘i ha toe taha fakamatelie, mo fakakakato ai Hono fatongia ‘i he palani ‘a e Tamaí” (7)
- “Koe’uhí ko e Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí, te tau lava ‘o ma’u ha fiemālie mo ha mālohi ‘o fakafou ‘i he Laumālie Mā’oni’oni ke kātekina ‘a e ‘ngaahi mamahi mo e ngaahi faingata’á pea mo e ngaahi ‘ahí’ahi kehekehe kotoa pē” (‘Alamā 7:11)” (16).
- “Tu’unga ‘i he Fakalelei mo e Toetu’u ‘a Sīsū Kalaisí, ko kinautolu kotoa pē ‘oku fanau’i mai ki he māmaní, te nau toetu’u” pea fakafoki mai ki he ‘ao ‘o e ‘Otuá ke fakamāu’i kinautolu (19).
- “Lolotonga ‘a ‘ene ‘i he maama ‘o e ngaahi laumālié, na’e fokotu’utu’u ai ‘e Sīsū e ngāue ‘o e fakamo’uí ma’á e kau pekiá” (18).
- “Ko Sīsū Kalaisi ‘a hotau Taukapo ki he Tamaí” (24).
- “‘E fakamāu’i kinautolu ‘e he Fakamo’uí ‘o fakatatau ki he’etau ngaahi leá, fakakaukaú, angafaí, pea mo e ngaahi holi ‘a hotau lotó” (26).

Me’a ‘oku fie ma’u ke tau fai ke tau tali mo fakaafe’i mai ai e tokoni ‘a e Fakamo’uí:

- “Te tau lava ‘o ikuna’i ‘a Sētane ‘aki ha’atau falala kia Sīsū Kalaisi, na’á Ne fakahoko ‘a e Fakalelei, pea ‘i hono fakahoko mo puke ma’u ‘etau fakamo’oni” (3).
- “‘I he’etau fili ko ia ke uho ‘aki ‘etau mo’uí ‘a e Fakamo’uí lolotonga ‘etau ‘i heni ‘i he māmaní, te tau ma’u ai ha ngaahi tāpuaki ma’ong’onga ange ‘i he ta’engatá” (2).

- “Kapau te tau ma’u ‘a e sākalamēnití ‘i he fa’a lotu mo e laumālie fakatomala, te tau lava ‘o ma’u ha fakamolemole ‘o ‘etau ngaahi angahalá, ‘o hangē pē ko ia ne tau fakahoko ‘i he taimi na’a tau papitaiso aí” (15).
- “‘I he ‘etau tali ‘a Sīsū Kalaisi pea fakahoko mo tauhi ‘a e ngaahi fuakava ke talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, ‘oku tau hoko ai ko ha ngaahi foha mo ha ngaahi ‘ofefine ‘o Kalaisi” (24).

Ngaahi Akonaki mo e Tokāteline 'o e Tohi 'a Molomoná (Lēsoni Fakalotu 275)

Ngaahi fehu'i

1. Ko e hā 'a e fatongia 'o e Tohi 'a Molomoná 'i ho' o mo'uí?

'Oku totonu ke kau 'i ho' o talí 'a e:

- Ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Tohi 'a Molomoná pea mo hono fatongia 'i hono fakahā 'o e mo'óní.
- Ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa ma'anautolu 'oku nau ako 'a e Tohi 'a Molomoná.
- 'UHINGA 'oku mahu'inga ai ke mahino 'a e tupu'anga fakalangi 'o e Tohi 'a Molomoná.
- Ngaahi tāpuaki kuó ke mātā, ongo'i, pe a'usia 'i ho' o ako 'a e Tohi 'a Molomoná lolotonga 'o e fa'ahita'u ako ko 'ení.
- FOUNGA 'e fakalalaka ai ho' o akó pea mo hono faka'aonga'i 'o e Tohi 'a Molomoná tu'unga 'i ho' o a'usia 'i he fa'ahita'u ako ko 'ení.

2. Fakatatau ki he Tohi 'a Molomoná, na'e tokoni fēfē 'a Kalaisi ke malava 'o hakeaki'i koe?

'Oku totonu ke kau 'i ho' o talí 'a e:

- Fakamatala 'o e tokāteline 'o Kalaisi pea mo e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa kiate kinautolu 'oku talangofua ki aí.
- FOUNGA kuo lava'i ai 'e Kalaisi 'a e ngaahi tūkia'anga fakalaumālie mo fakatu'asino ma'atautolú.
- ANGA 'o e tupulaki ho' o hounga'ia mo ho' o tukupā kia Sīsū Kalaisi lolotonga 'a e fa'ahita'u ako ko 'ení.
- Ko e hā 'okú ke fai ke fakahaa'i 'aki ho' o tali 'a Sīsū Kalaisi ke hoko ko ho 'Eiki mo e Fakamo'uí.

3. Ko e hā 'a e ngaahi mo'oni mei he Tohi 'a Molomoná kuó ne tākiekina koé?

'E lava ke ke hoko atu pe fakafehokotaki ho' o ngaahi fakakaukau mei ho' o ngaahi tali kimu'á pe tohi fekau'aki mo ha tefito fo'ou.

- Lisi ha ngaahi tefito'i mo'oni pe tokātelinē 'e tolu ki he nima mei he Tohi 'a Molomoná kuó ke 'osi ako pe kuo 'uhingamālie ange kiate koe koe'uhí ko ho'o kau mai ki he fa'ahita'u ako ko 'ení.
- Fili mei ho'o lisí ha tefito'i mo'oni pe tokātelinē 'e taha pea fakamatalá'i faka'auliliki 'o faka'aonga'i 'a e ngaahi sīpinga mei he folofolá mo e lea 'a e kau palōfitá.
- Vahevahe 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai 'a e tefito'i mo'oni pe tokātelinē ko 'ení kiate koé pea te ke ngāue 'aki fēfē ia.
- Hiki ho'o fakamo'oni ki he me'a kuó ke 'ilo 'i ho'o ako 'a e Tohi 'a Molomoná lolotonga 'a e fa'ahita'u ako ko 'ení.

Ngaahi Tefito'i Fakakaukau 'o e Tokātelinē

Kuo fakatahataha'i e fakamatala ko 'ení 'o faka'aonga'i ki ai e ngaahi tefito'i fakakaukau 'i he ngaahi lēsoni ki he kalasi ko 'ení. 'Oku fakahaa'i atu 'e he fika ko ia 'i loto 'i he ha'i 'oku hoko atu he leá, 'a e fika 'o e lēsoni 'i he *Tohi Lēsoni ma'á e Faiako 'i he Ngaahi Akonaki mo e Tokātelinē 'o e Tohi 'a Molomoná* (2015) 'a ia 'e lava ke ma'u ai 'a e fakamatalá. Fakafehoanaki ho'o talí mo e fakamatala 'i laló. Kapau 'oku 'i ai ha tefito'i tokātelinē 'i he toe vakai'i ko 'ení na'e 'ikai ke ke fakakau 'i ho'o talí, fakakaukau leva ke toe fakalelei'i ho'o talí kimu'a peá ke toki fakahū iá. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke ke hiki tatau e fakamatala ko 'ení fo'i lea ki he fo'i lea ki ho'o talí; fakapapau'i pē 'oku mahino kiate koe 'a e ngaahi tokātelinē ko 'ení peá ke fakamatala'i leva e mahino ko iá. Koe'uhí 'oku fie ma'u ha tali fakatātaha ange ki he fehu'i hono 3, 'oku 'ikai ha tefito'i fakakaukau ia ki he fehu'i ko iá.

1. Ko e hā 'a e fatongia 'o e Tohi 'a Molomoná 'i ho'o mo'uí?

Ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Tohi 'a Molomoná pea mo hono fatongia 'i hono fakahā e mo'oni:

- "Na'e 'omai 'e he 'Otuá 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he ngaahi 'aho faka'osí ke fakaloto'i 'a e kakai kotoa pē ko Sīsuú ko e Kalaisí Ia" (1).
- "'Oku 'i he Tohi 'a Molomoná 'a hono kakato 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí'" (6).
- "Ko e Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná 'okú na fakamo'oni'i fakataha 'a Sīsū Kalaisi" (7).

Ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa ma'anautolu 'oku nau ako 'a e Tohi 'a Molomoná:

- "'Oku mahu'inga fau 'a e ngaahi akonaki 'i he Tohi 'a Molomoná kiate kitautolu he 'aho ní koe'uhí na'e 'ilo 'e he kau fa'u tohi 'a e ngaahi palopalema te tau fehengahangai mo iá" (6).
- "'I he'etau ako 'a e Tohi 'a Molomoná mo faka'aonga'i 'a hono ngaahi akonaki 'oku malu'i kitautolu mei he tēvoló mo e ngaahi akonaki mo e fakakaukau loi 'i hotau kuongá" (11).

2. Fakatau ki he Tohi 'a Molomoná, na'e tokoni fēfē 'a Kalaisi ke malava 'o hakeaki'i koe?

Fakamatala 'o e tokāteine 'o Kalaisí pea mo e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa kiate kinautolu 'oku talangofua ki aí.

- “I he taimi 'oku tau ha'u ai kia Kalaisi mo tauhi 'a e ngaahi fekaú, te tau hoko 'o hangē ange ko Iá pea mo 'etau Tamai Hēvaní, pea 'e fakahaofi kinautolu” (3).
- “I he 'etau mo'ui 'o fakatatau mo e tokāteine 'o Kalaisí, 'e lava ke tau hū atu 'o ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'o e Fakaleleí mo ma'u 'a e mo'ui ta'engatá” (8).
- “Kuo pau ke tau fakamālohia 'a e tui kia Sīsū Kalaisí 'o fakatomala, kae lava ke ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'alo'ofa 'o e fakamolemolé” (16).

Founga kuo lava'i ai 'e Kalaisi 'a e ngaahi tūkia'anga fakalaumālie mo fakatu'asino ma'atautolú taki taha:

- “I He'ene Fakaleleí, na'e ikuna'i ai 'e Sīsū Kalaisi 'a e ngaahi nunu'a 'o e mate fakatu'asinó mo e fakalaumālie” (5).
- “Na'e to'o 'e he Fakamo'ui kiate Ia 'etau ngaahi mamahí, mahamahakí mo e vaivaí koe'uhí ke Ne tokoni'i kinautolu 'i he 'etau fehanganagai mo e ngaahi faingata'a 'o e mo'ui fakamatelié” (5).
- “Koe'uhí kuo vete 'e Sīsū Kalaisi 'a e ngaahi ha'i 'o e maté, 'e toetu'u 'a e toko taha kotoa pē pea ma'u 'a e sino ta'e-fa'a-maté” (18).

Ngaahi Fehu'i he Lēsoni Filí

Fakahinohino ki he Faiakó

'Oku malava pē ke faka'aonga'i 'a e Hiki'i Hake A'usia 'i he Akó ko 'ení 'i ha kalasi 'inisititiuti pē ka 'oku 'ikai ko ha kalasi Makatuliki. 'Oku 'i ai ha ngaahi fehu'i 'oku mahu'inga ke ō fakataha mo e ngaahi laukonga kuo vahe atu pea mo e kau mai 'a e kalasi. 'E lava 'e he fakaafe'i mo hono tokoni'i 'o e kau akó ke nau ako, mo'ui 'aki, lekooti, mo vahevahe 'a e ngaahi tefito'i mo'oní mo e tokāteliné 'o tokoni ke fakamālohia 'enau fakamo'oní mo fakaloloto ange 'enau uluí.

Fakatatau ki ho'o fakahinohinó, 'e tali 'e he kau akó ha fehu'i 'e tolu mei he ngaahi fehu'i 'e fitu 'oku 'i he la'ipepa fakahinohino ki he kau akó. 'Oku totonu ke fakatefito 'a hono to'o 'o e tali 'a e kau akó mei he ngaahi me'a kuo nau ako mo faka'aonga'i lolotonga 'a e fa'ahita'u akó. Neongo 'e fie ma'u ke liliu 'a hono fakahoko 'o e Hiki'i Hake A'usia 'i he Akó 'o fakatatau mo e kalasi pe kau akó fakafo'ituitui, ka 'e tokoni atu e ngaahi founga ko 'ení kiate koe mo ho'o kau akó ke ola lelei 'a e me'a 'oku nau a'usiá:

1. *Teuteu:* Kimu'a pea kamata 'a e kalasi, toe vakai'i 'a e ngaahi fehu'i pea fokotu'u ha palani ki hono fakahoko e Hiki'i Hake A'usia 'i he Akó. Mahalo 'e kau 'i ho'o teuteu 'a e ngaahi founga ke fakafe'iloaki 'aki e ngaahi fehu'i ki he kalasi pea mo hono fakamatala'i e ngaahi fie ma'u ki he Hiki'i Hake A'usia 'i he Akó, hangē ko e ngaahi 'aho ki hono vakai'i mo fakahū 'a e ngaahi tali 'a e kau akó, ko e lōloa 'oku fie ma'u ki he ngaahi talí, mo e founga ki hono fokotu'utu'u 'o e ngaahi talí. 'Oku fokotu'u atu ke ke vakai'i 'a e tali taki taha 'e tolu 'a e toko taha akó 'i ha ngaahi 'aho kehekehe 'e tolu kuó ke fili 'i he 'alu 'a e fa'ahita'u akó.
2. *Fokotu'u ha ngaahi fie ma'u pau:* 'I he kamata 'a e kalasi, 'oange ki he tokotaha ako takitaha ha tatau 'o e ngaahi fehu'i 'oku ma'u 'i he la'ipepa fakahinohino ki he tokotaha akó. 'E 'oange heni ha taimi lahi ki he kau akó ke ako, mo'ui 'aki, pea lekooti 'enau ngaahi tali ki he fehu'i 'i he lolotonga 'a e semesitaá. Tokoni ke mahino kiate kinautolu 'a e taumu'a 'o e Hiki'i Hake A'usia 'i he Akó. Fakamatala mahino ho'o ngaahi fie ma'u ki he 'enau ngaahi talí, kau ai 'a e ngaahi 'aho ki hono vakai'i mo hono fakahuú.
3. *Muimui'i:* 'I he fa'ahita'u ako ko 'ení, toutou poupou'i mo tokoni'i e kau akó kotoa 'i he 'enau ngāue ke fakakakato 'a e ngaahi fehu'i ki he Hiki'i Hake A'usia 'i he Akó. Fekumi ki ha ngaahi founga 'e lava 'o fakafehokotaki ai e ngaahi fehu'i ki he nāunau fakalēsoní, pe faka'aonga'i 'i he ngaahi 'ekitiviti fakakalasi. Te ke lava pē 'o tuku ki he kau akó ke nau ngāue ki he 'enau ngaahi talí 'i he kalasi, 'i tu'a he kalasi, pe fakatou'osi.
4. *Toe vakai'i mo toe fakalelei'i:* 'I he ngaahi 'aho kuó ke fakataimitēpile'i ke toe vakai'i ai, fakaafe'i mo fakamanatu ki he kau akó ke nau omi mo 'enau ngaahi tali ki he (ngaahi) fehu'i ki he kalasi. Fakaafe'i kinautolu ke fakamatala'i, vahevahe, pea fakamo'oni 'i he 'enau ngaahi talí ki he me'a kuo nau ako mo

faka'aonga'i mei he kalasí. 'E lava ke 'aonga ki he kau akó ha'anau tauhoa pe fakakulupu 'o fevakai'i'aki 'enau ngāué. Te ke lava pē 'o fakaafe'i 'a e kau akó ke nau toe vakai'i 'enau ngaahi talí 'o ka fie ma'u kimu'a pea toki fakahuú.

5. *Tānaki*: 'Oku fakakakato 'e he kau akó 'a e Hiki'i Hake A'usia 'i he Akó 'aki 'enau tānaki atu 'enau ngaahi tali ki he fehu'i 'e tolú 'o fakatatau mo ho'o fie ma'ú. *Neongo 'oku sai pē ke 'omi ha fakamatala tokoni ki he ngaahi tali 'a e kau akó, ka 'oku 'ikai fakamamafa'i ia.* Lekooti 'a e fakamatalá 'i he WISE Gradebook ma'á e kau ako ne fakahū mai 'enau ngaahi talí.

Fakatokanga'i ange: Fakapapau'i 'oku ma'u 'e he kau ako 'oku 'i ai 'enau ngaahi fie ma'u makehé, faingata'a'ia fakaesinó pe 'i ai ha'anau tūkunga fakaemo'ui lelei, 'a e tokoni 'oku nau fie ma'ú ke nau kau ai ki he sivi ni 'i he tu'unga tatau pē mo honau kaungā akó. 'E lava ke kau he tokoni makehe 'e fai hano 'oange ha tatau kuo paaki mata lalahi pe tatau 'o e nāunau kuo hiki tepi, faka'atā e kau akó ke tokoni'i kinautolu 'e ha ní'ihī kehe 'i hono fakakakato e ngaahi talí, faka'atā ke fakamatala ngutu atu pē 'enau ngaahi talí kae 'ikai tohi'i atu pe ko hano faka'atā ke tala-kae-tohi 'enau talí ki ha sikalaípe pe taha failēkooti. Hū ki he [lds.org/topics/disability](https://www.lds.org/topics/disability) ke ma'u ha fakamatala fakalūkufua fekau'aki mo hono tokoni'i 'o e ní'ihī fakafo'ituitui 'oku faingata'a'ia fakaesinó.

Fakahinohino ki he Kau Akó

'Oku 'i he Hiki'i Hake A'usia 'i he Akó ha ngaahi fehu'i 'oku mahu'inga ke ō fakataha mo e kau mai mo hono ako 'e ho'o kalasí 'a e ngaahi laukonga kuo vahe atu. 'E tokoni atu ho'o ngāue ki he tali e ngaahi fehu'i ko 'ení 'i he fa'ahita'u akó 'i ho'o ako, mo'ui 'aki, lekooti, pea vahevahe e ngaahi tefito'i mo'oni mo e tokāteline ke fakamālohia ho'o fakamo'oni pea fakaloloto 'a ho'o ului ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.

Tali ha fehu'i 'e TOLU mei he ngaahi fehu'i 'e fitu ko 'ení 'o fakatatau mo e tokāteline, ngaahi tefito'i mo'oni, mo e fakatamatala kuó ke ako mo mo'ui 'aki lolotonga 'a e kalasi ko 'ení. ('E malava pē ke vahe atu 'e he faiakó ha ngaahi fehu'i pau.) Fakakaukau ki he ngaahi fokotu'u 'i he kongá "Tali" 'i laló 'i hono fai ho'o talí. Mateuteu ma'u pē ke vahevahe 'a e me'a kuó ke ako mo mo'ui 'aki 'i hono 'omi ho'o ngaahi talí ki he kalasí 'i he 'aho toe vakai'i 'oku fakataimitēpile'i 'e ho'o faiakó.

Ngaahi fehu'i

1. Ko e hā ha founga kuó ke 'ilo'i lelei ange ai ho Tamai Hēvani?
2. Ko e hā kuó ne tokoni ke toe mahino ange kiate koe mo ke falala kia Sīsū Kalaisi mo 'Ene Fakalelei?
3. Kuo tupulaki fēfē 'a ho'o fakamo'oni ki hono Fakafoki mai 'o e ongoongolelei?
4. Ko e hā kuó ne tokoni'i koe ke toe taau ange ai ki he ngaahi tāpuaki 'o e temipalé?
5. Ko e fē ngaahi mo'oni mei he kalasi ko 'ení kuó ne tāpuekina ho'o mo'uí?
6. Kuó ke fakamālohia fēfē ho'o fakamo'oni ki he _____? ('E 'oatu 'e he faiakó 'a e tefito'i mo'oni pe tokāteline ki he fehu'i ko 'ení.)

7. Kuo tupulaki fēfē ho' o mo' uí koe' uhi kuo fakaloloto ho' o mahino ki he _____? (Fili ha TAHA ' o e ngaahi kaveinga fakatokāteline ko ' ení.)

- Ko e Tolu' i ' Otuá
- Ko e Palani ' o e Fakamo' uí
- Ko e Fakalelei ' a Sīsū Kalaisí
- Ko Hono Fakafoki Mai ' o e Ongoongolelei
- Kau Palōfitá mo e Fakahaá
- Lakanga Fakataula' eikí mo e Ngaahi Kī ' o e Lakanga Fakataula' eikí
- Ngaahi Ouau' mo e Ngaahi Fuakavá
- Nofo- malí mo e Fāmilí
- Ngaahi Fekaú

Talí

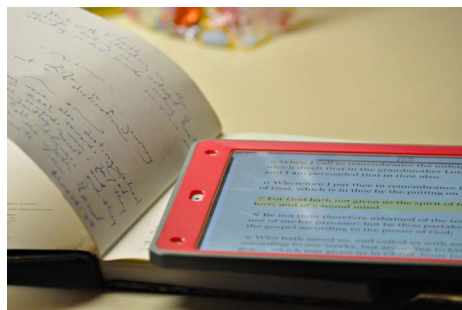
Te ke lava ' o fakakau atu ' a e ngaahi me' á ni ' i he tali takitaha:

- *Tlo ha tokāteline* ' oku toe ' uhingamālie ange kiate koe ' i ho' o kau ki he kalasi ko ' ení.
- *Fakamatala' i ' a e tokāteliné* ' o faka' aonga' i ' a e lea pē ' a' au, potufolofola, pe lea ' o e kau palōfita mo' uí.
- *Vahevahe ha a' usia* kimuí ni mai na' á ke ongo' i ai ' a e mālohi ' o e tokāteline ko iá ' i ho' o mo' uí.
- *Vahevahe* ' a e founa kuo fakaloloto ai ' e he a' usia ko iá ' a ho' o ului ki he ongoongolelei ' o Sīsū Kalaisí.

Fakatokanga' i ange: Kapau ' oku ' i ai ha' o fie ma' u makehe, faingata' a' ia fakaesino pe palopalema fakaemo' ui lelei, talanoa ki ho' o faiakó ke ne lava ' o fokotu' utu' u ha founa ke tokoni atu ke ke fakakakato ai e a' usiá ni.

Tohinoa Ako ki he Kalasí

Tauhi ha tohinoa ako ki he kalasí 'a ia 'okú ke lekooti ma'ú pē ai e me'a kuó ke akó, founga kuó ke faka'aonga'i ai iá, mo e founga kuó ne fakatupulekina ho'ó tui kia Sīsū Kalaisí. Te ke malava ai 'o fakakaukauloto mo 'ilo'i e ngaahi tāpuaki hulu fau kuó ke ma'ú mei he 'Otuá. 'E lava foki e tohinoá 'o hoko ko ha ma'ú'anga ue'i fakalaumālie mo e mālohi. 'I he faka'osinga 'o e kalasí te ke lipooti ki ho'ó faiakó na'á ke tauhi ma'ú pē ha tohinoa ako ki he kalasí mo e founga na'e fakamālohia ai ho'ó tui kia Sīsū Kalaisí 'e ho'ó a'usiá.

Na'e akonaki 'a 'Eletā Lisiate G. Sikoti (1928–2015) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē:

"[Hiki 'i ha feitu'u malu 'a e ngaahi me'a mahu'inga 'okú ke ako mei he Laumālié.] Te ke 'ilo 'i ho'o hiki e ngaahi ongo mahu'inga 'okú ke ma'ú, 'e lahi leva 'ene toutou hoko maí. Ko e me'a foki 'e tahá, te ke ma'ú 'i ho'o mo'uí kotoa 'a e 'ilo te ke ma'ú ai" (Richard G. Scott, "To Acquire Knowledge and the Strength to Use It Wisely," *Ensign*, June 2002, 32).

Na'e toe lea foki 'a Palesiteni Henelī B. 'Aealingi 'o e Kau Palesitenisī 'Uluakí ki he mahu'inga 'o hono lekooti e ngaahi ongo fakalaumālié:

"Ne u a'u tōmui mai ki 'api mei ha'aku ngāue faka-Siasi. ...

"... 'I he'eku a'u atu pē ki he matapaá, ne ha'u ki he'eku fakakaukaú ... 'Oku 'ikai ke u 'oatu ho'o ngaahi a'usia ko 'eni ma'au pē. Hanga 'o tohi ia."

"... 'I he'eku fai iá, na'e mahino kiate au 'a e pōpoaki ne u fanongo ki ai 'i hoku 'atamaí. Ne fie ma'ú ke u hiki ha lekooti ma'a 'eku fānaú ke nau lau 'i ha 'aho, 'a e founga ne u mamata ki hono faitāpuekina 'e he to'ukupu 'o e 'Otuá 'a homau

fāmilí. ...

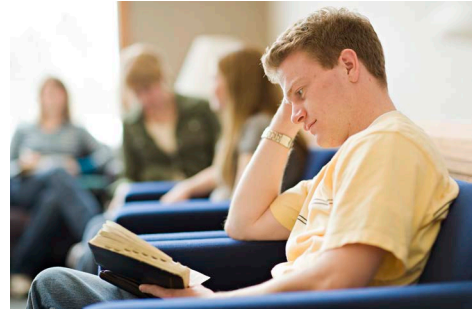
"Ne ta'u lahi ha'aku hiki ha ngaahi fakamatala 'i he 'aho kotoa pē. ... Kimu'a peá u tohí, te u fakakaukauloto ki he fehu'i ko 'eni: 'Kuó u mamata nai ki he mafao mai e to'ukupu 'o e 'Otuá kiate kimaua pe ko 'ema fānaú pe fāmilí he 'ahó ni?' "'I he hokohoko atu 'eku hiki e ngaahi me'a ni, na'e kamata ke hoko ha liliu. ...

"Ne tupulaki 'i hoku lotó ha me'a na'e mahulu ange ia 'i he loto hounga'ia pē. Na'e tupulaki 'a e fakamo'oni. Ne u 'ilo'i fakapapau ange 'oku fanongo mai 'a 'etau Tamai Hēvaní ki he'etau ngaahi lotú mo Ne tali ia. Ne lahi ange 'eku ongo'i loto hounga'ia 'i he fakamolū mo e fakama'a ko ia 'oku tupu mei he Fakalelei 'a e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí. Pea na'e toe lahi ange 'eku falala 'e lava ke fakamanatu mai 'e he Laumālie Mā'oni'oni kiate kitautolu 'a e ngaahi me'a kotoa pē—'o a'u pē ki he ngaahi me'a na'e 'ikai ke tau fakatokanga'i pe tokanga ki he'ene hokó" (Henry B. Eyring, "'Oiaue, Manatu, Manatu," *Ensign* pe *Liahona*, Nōvema 2007, 66–67).

Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, vakai foki, 1 Nīfai 1:1–3; 6:3–6; 'Alamā 37:8–9;
3 Nīfai 23:6–13; Mōsese 6:5, 45–46.

Ngaahi Fakahinohino ki he Ngāue Fakaako Fakatāutahá

Fokotu’u mo fakahoko ha ngāue fakaako fakatautaha kuo fakangofua ‘e ho’o faiakó, ‘a ia te ke fakalahi ai ho’o mahino ki he kaveinga ‘o e kalasí, faka’aonga’i ‘a e ngaahi tokāteline mo e ngaahi tefito’i mo’oni ‘i he kalasí, pea feinga ke fakatupulaki ho’o tui kia Sīsū Kalaisí. Mahalo ‘e kau ‘i he ngaahi ngāue ki he ako fakatāutahá ‘a e:

- Ako ki ha tefito ‘o e ongoongolelei mei he kalasi ‘okú ke manako aí.
- Ko hono ‘ilo’i ‘o ha me’a mo’oni ‘oku hoko ‘i he māmaní mo hono faka’aonga’i e kaveinga ‘o e kalasí ‘i ha ako.
- Ko hono fa’u ‘o ha ma’u’anga tokoni (e.g., mītia fakasōsialé, tā fakatātaá (‘āti), mūsiká mo e alā me’a pehē) ‘o makatu’unga ‘i he ngaahi kaveinga ‘o e kalasí ‘a ia ‘e mahu’inga ki he ní’ihi kehé.

Ko ha ní’ihi pē ‘eni ‘o e ngaahi sīpinga ‘o ha me’a te ke lava ‘o fai. Ke fakakakato ‘a e ngaahi fie ma’u ki he kalasí, ko e fo’i ngāue kuo pau:

- Ke fakangofua ‘e ho’o faiakó.
- Ke fekau’aki mo e kaveinga ‘o e kalasí pea kau ai mo hono faka’aonga’i fakatāutahá.
- Ke fakakau ai ha lipooti ‘o e me’a na’á ke faí pea mo hono mahu’inga kiate koe mo e ní’ihi kehé.

Fakakaukau’i ‘i he fa’a lotu ki ha ngāue ‘e lava ke ‘uhingamālie kiate koe. Te ke lava ke fokotu’u mo ho’o kaungā akó, faiakó, mēmipa ‘o e fāmilí, pe kau taki lakanga fakataula’eikí, ha ngaahi fakakaukau ‘o ha ngāue ke fai. Kapau ‘oku ‘i ai ha’o ngaahi fehu’i fekau’aki mo e fe’unga ‘o ha fakakaukau ki he ngāue, talanoa ki ho’o faiakó.

Ko e Ngaahi Tokoni Makehe ma'á e Fānau Ako 'oku Faingata'a'ia Fakaesinó

Ko e taumu'a 'o e ngaahi tokoni makehe 'i he Hiki'i Hake A'usia 'i he Akó (ELE) ke malava e kau ako 'oku 'i ai 'enau ngaahi fie ma'u makehé, faingata'a'ia fakaesinó, pe ngaahi tūkunga fakaemo'ui lelei, 'o kau atu ki he ELEs 'i ha tu'unga tatau mo e kau ako kehé. 'Oku totonu ke fakahoko 'e he kau faiakó ha ngaahi tokoni fe'unga ke ne feau e ngaahi fie ma'u makehé, faingata'a'ia fakaesinó, mo e ngaahi tūkunga fakaemo'ui lelei 'o 'enau kau akó. Ko e ngaahi fakahinohino 'eni ke ke fakakaukau ki ai 'i ho'o tokoni'i 'a ho'o kau akó:

- Feinga ke ke 'ilo'i 'a e kau ako ngalingali 'e 'i ai ha'anau fie ma'u makehe pe faingata'a'ia fakaesinó. Talanoa fakatautaha mo e tokotaha akó ke 'ilo'i 'ene ngaahi fie ma'u makehé. Fakafanongo lelei pea fakakaukau lelei ma'u pē.
- Ngāue fakataha mo e mātu'á mo e kau taki 'o e Siasí ke fa'u ha palani fe'unga ke ne feau e (ngaahi) fie ma'u makehe 'a e tokotaha akó. Neongo 'e lava ke 'ave 'e he tokotaha akó e ELE ki 'api, ka ke tokanga ki he mafasia 'e ala fuesia 'e he mātu'á. Fai ho lelei tahá ke fakapapau'i 'a e fili lelei taha ki he kau akó mo e mātu'á.
- Fakahoko 'a e ngaahi tokoni makehé. 'Oku totonu ke 'oua 'e fakahāhāholo 'a e ngaahi tokoni makehe fakafo'ituitui. 'Oku 'ikai malava ke hiki kotoa e ngaahi tokoni makehe 'e lava fakahokó; ka, ko ha ngaahi sīpinga 'eni:
  - *Fakamatala*: 'Oange ki he tokotaha akó ha tatau hiki tepi 'o e ELE, fakamatala'i ange 'a e ngaahi fakahinohinó mo e ELE, pe 'oange ki he tokotaha akó ha tatau 'o e ELE kuo paaki mata lalahi.
  - *Tali*: Tuku ke fakamatala'i atu 'e he tokotaha akó 'ene ELEs, pe faka'atā 'ene ngaahi talí ke tala-kae-tohi 'e ha sikalaibe pe taha failēkooti.
- Faka'ehi'ehi mei hono fakahoko ha ngaahi tokoni makehe te ne liliu pe fakasi'isi'i ai 'a e ngaahi fie ma'u fakaako 'a e tokotaha akó.
- Ma'u ha 'ofa faka-Kalaisi ki he tokotaha ako takitaha, pea muimui ki he ue'i 'a e Laumalié 'i ho'o fakahoko ha ngaahi tokoni makehe ke feau e ngaahi fie ma'u 'a e kau akó.
- Hū ki he [lds.org/topics/disability](https://www.lds.org/topics/disability) ke ma'u ha ngaahi fakamatala fakalūkufua lahi ange fekau'aki mo hono tokoni'i 'o e ní'ihī fakafo'ituitui 'oku faingata'a'ia fakaesinó.

SEMINELÍ MO E
'INISITITIUTI FAKALOTÚ

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONTONI
'I HE NGAHI 'AHO
KIMUI NĪ

TONGAN

